

МИРКО БАРЈАКТАРОВИЋ

О ЈЕДНОЈ САВРЕМЕНОЈ ПОРОДИЧНОЈ ЗАДРУЗИ /ИЗ ГОРЊЕГ ПОЛИМЉА/

УМЕСТО УВОДА

Данас, особито код млађег, и посебно градског, света са израженим индивидуализмом, скоро да се не зна шта је то било породична задруга. А било је то домаћинство у коме је где-где заједно живело и до стотину чланова. Рекло би се "велика кућа". Такво домаћинство могло је да живи и предвојено. Код Арбанаса део чланова "велике куће" могао је да буде католичке, а други део исламске вере. Могла је задруга да буде састављена и од несродника.

О задружним домаћинствима код нас (и уопште) - о њихову пореклу, организацији рада и начину живљења њених чланова, као и о њихову нестајању - много је писано. Тако, претпостављало се: да су и наши далеки преци били склони баш таквом начину живљења; да се на тај начин избегавао порез димнина - плаћање намета на одвојене породице; да је задруга била израз неразвијених економских и друштвених прилика итд. Јован Цвијић је за породичне задруге написао да су то биле не само сродничке већ и економске јединице.¹ Емил Сикард је задружно домаћинство назвао "економском заједницом сродника".²

¹ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље II*, Београд 1931, 20, 2.

² Е. Sikard, *Razmišljanja o postanku i karakteru kućnih ekonomskih zajednica*, Sociologija sela 43, Zagreb 1974, 40, 41, 47. Сикард чак поставља питање да ли ће политичари у изградњи нових економских и друштвених односа штогод искористити од искуства тих старинских заједница (сл. 52). Сретен Вукосављевић је сматрао да се понешто заиста могло научити и преузети од негдашњих породичних задруга. Мислио је пре свега на искуства из сточарења (С. Вукосављевић, *Писма са села*, Београд 1962).

Сада се код нас веома ретко нађе случај вишепородичног економског заједништва. Делом се још одржава код Албанаца.

У наредним излагањима, као конкретан прилог тој проблематици, биће речи о једној данас сразмерно малој породичној задрузи, од свега 14 чланова, али са добрим изгледима да не само и даље траје већ и да се бројно увећава.

КОНКРЕТНИ ПОДАЦИ И ГРАЂА

I. Када се пре двадесетак година стало озбиљно говорити о томе да би добро било да се и у горњем Полимљу отпочне са држањем расних /музних/ крава, један млађи земљорадник који се одлучио да, као кооперант са Агрокомбинатом из Берана³, узме краве матафонске расе, био је и Саво Шћекић из Бабина, села удаљеног десетак километара од Берана. Његов деда, Мато, који је свој дуги век проживео чувајући овце, као млад чобанин, са другарима, "јавио" је своје стадо у Босну на зимовања. Његов унук Саво опредељује се за новији и мање напоран облик сточарења: стајско држање крава.⁴

а) Саво је рођен 1928. године у сразмерно богатијем домаћинству са доста земље и стоке. Рано је остао без оца. Завршио је основну школу. До 1971. био је са стрицем и његовом породицом у кућној заједници. После одслужења војног рока учланио се у Савез комуниста Југославије. И, као политички "организован" и друштвено-политички "активиста" /1976/ путује са групом стручних и заинтересованих људи у Немачку, да виде како се држе те краве. Провео је потом и неколико дана за тај посао организованом течају у Бару. Тек 1977. он је "на кредит" добио пет крава. Отплаћиваће их млеком. Као кооперант био је социјално и пензионо осигуран. Године 1995. званично је постао и пензионер. Мисли да је први пензионисани кооперант у Црној Гори.

Саво има мајку (89), жену, три ожењена сина и петоро унучади. Иако су сва тројица синова ожењени и запослени, а запослене су и жене њих двојице, углавном сви живе заједно. Дакле, права породична заједница у којој су се сустигле четири генерације.

б) Можда је овде потребно навести и основне обавезе, односно дужности уговорних страна Агрокомбинат-кооперант.

Разуме се да је кооперант пре свега морао за краве да направи прописну шталу са уведеном електричном струјом и водом. Он је обавезан да купи и одговарајуће канте за млеко, као и да плаћа осигурање крава. Људи из Агрокомбината свакога јутра ће долазити на Бабино (било

³ Варош Беране тада је административно називана Иванград.

⁴ Пре Другог светског рата у селу Дапсићу, крај Берана, Павле Чубровић, иначе високи државни функционер у Београду, набавио је браћи краву сименталске расе. Ови су је брзо продали, јер је трошила много хране!

је из овог села још коопераната) за млеко. Они ће га на лицу места градирати и утврђивати његову масноћу, јер од тога ће да зависи и његова цена. Ветеринарска служба Агрокомбината брине о здрављу крава, а када је време за то она их (бесплатно) и осемењава (оплођава). Ако кооперанту нека од крава угине, после установљавања од стране ветеринара да то није било кривицом кооперанта, Агрокомбинат му надокнади штету. Ако крава отели јуницу, кооперант може да је задржи за себе или да је држи док нарасте до 130 килограма тежине па да је уступи Агрокомбинату. Отели ли крава јунца, кооперант га храни до тежине од 130 килограма, када треба да га преда Агрокомбинату. Цену млека и откуп јунади, по утврђеном правилнику, одређује Агрокомбинат.

с) Сада, после двадесетак година, објективно гледано, може да се каже следеће. Ова врста крава и њихово држање у основи биле су препуштене неким и за тај посао неприпремљеним особама. Рачунало се да је довољно и расној крави, онако одока, дати тек неку количину сена, сламе, детелине, концентрата или што се већ тренутно нашло, па ће од ње бити и много млека. Ни наш кооперант, као ни други који су овим послом почели да се баве, није се придржавао препоруке да крави даје тачно у одређеним временским размацима одмерену количину и само одређене врсте хране. Отприлике мислило се: та ко ће још за говеда да гледа у сат и да за говеда ситничари са некаквим мерењима на граме! Зато се од ових крава и није добијало до 25 литера дневно, већ упола, или и мање млека. Недисциплином, али, разуме се, и немањем сваки пут средстава за редовну набавку прописане и квалитетне хране, кооперант је у основи кажњавао сам себе. Научио је да управља неким пољопривредним (или сточарским) помагалом или возилом, али се није свесрдно потрудио да постане и прави, професионални радник новог посла. Од раније екстензивног, није се посве и истински развио у интензивног произвођача млека као робе. Требало је, дакле, и редовних средстава, али и потпуног придржавања прописаног реда у обављању овога рада.

Уосталом, и Саво, као и одрасли чланови његова домаћинства, који, ма и повремено, раде око крава, запазили су да када се овима даје детелина или концентрат, односно сува храна и питома сено, да повећавају не само количину већ и квалитет млека. У разговору и у шали, додаће да овим кравама, како би се некада рекло, нису вештице и мађије узеле млеко, већ недисциплиновано њихово држање.

д) Али, и овако половична добит од расних крава, чије су могућности давања млека заиста велике, било је несумњиво и од не мале користи и овом домаћинству. Тако, поред старе, од камена зидане куле, Саво је направио, по своме плану и "ћефу", пространу нову кућу, на спрат, од тврђег материјала, и опремио је свим оним чиме је зажелио. Разуме се, и оним чега раније овамо у сељачким кућама није било, као

што је: модерни заход, регали, завесе, лустери, дубоке и тешке фотеље, застори по патосу. Нашло се ту и ствари које му не требају. Али их има. Саградио је кућу и у Беранама, за сина (са породицом) који тамо ради. Ускоро ће у селу вероватно подићи још једну кућу. Има и све од механизације што треба једном сеоском домаћинству. Допунио је и нешто земље.

е) Држање расних крава иначе је једноставнији и лакши посао од ранијих сељачких радова (орање, копање, косидба, вуча...). У овом послу нема бојазни од града или суше. Основна радна обавеза, и издаци јесте прибављање и редовно давање хране кравима. А њима треба доста хране. Због тога су њиве коопераната обично заливађене, или засејане детелином. Раније пак ливаде оплемењене су засејавањем "травнице", а освежавају се и прскају чорбом размућеног говеђег ђубрета. Већи број ових крава у неком месту, које заиста траже велику количину ране, а овде их хране углавном сеном, пружа могућност и домаћинствима суседа која немају стоке да своју сточну храну продају кооперантима. Када, опет, у једном селу има више коопераната и сам општи изглед, или слика дотадашње сеоске радне земље, сада изгледа зеленија. А чим је мање ораница а више ливада, онда се за људску исхрану купује брашно. Тако се све више прелази са кукурузног на пшенични хлеб. Ако се, опет, земља мање обрађује (не оре се и не прекопава), разуме се да људи имају мање негдашњих тежачких послова. То значи да су одморнији. Додуше, данас је за рад притекла у помоћ и механизација. Довољно, опет, здравих млечних производа да приноси ухрањености и здрављу чељади коопераната.

II. Враћамо се сада самом задружном домаћинству нашег кооперанта. Најстарији син Савов ради у Беранама. Тако и његова жена. Они имају четворо деце између 12 и 4 године. Из заједничког буџета ту им је направљена и пристојна кућа. Лети, када сви бораве на Бабину (као на летовању), на посао одлазе аутобусом (Беране-Петњица, бихорско село), који пролази поред Бабина. Или својим колима.

Средњи син је запослен у фабрици (наменске производње), удаљеној од њихове куће око десетак минута хода, која је ту, на Полици⁵, изграђена пре петнаестак година. Његова жена одскора ради у Петњици. На посао одлази аутобусом. Имају једно дете.

⁵ Бабино је једно од села Полице, благоталасасте површи изнад 800 м. надм. висине, која личи на Шумадију и која је, како географи мисле, у давној прошлости, била под језером (М. Луговац, *Иванградска(беранска) кошлина*, Пос. издања Српс. Акад. Наука, 20 Београд 1957, 10-11). Насеља Полице, па и Бабино (са 39 домаћинстава), помињу се први пут у турском попису (дефтеру) из 1485. године (S. Pulahu, *Defteri i registrimit te Sanhakat te Skader i vitit 1485*, Tiranë 1974, 80, 89 - цитирано код М. Дашића, *Васојевићи од Њомена до 1860*, Београд 1986, 116). Бабино данас има око сто домаћинстава.

Најмлађи син је такође у радном односу, код Земљорадничке задруге, чије је седиште у суседном селу Горажду. Недавно се оженио. Можда ће и његова жена тражити "посао".

Сви одрасли чланови овог домаћинства (односно задруге) раде шта и када треба: на имању, код куће, око крава. Жита, поврћа и воћа имају са своје земље. Ако нечега у одређено време и нема, то се набави на пијаци у Беранама. Свиња и кокошака држе колико им треба. Дакле, сви раде на селу, а петоро од њих примају и плате. Домаћин, окретни и домишљати "координатор", како Сикард назива старешину задруге, њихове плате не рачуна у приходе домаћинства, како се то ради рецимо у задругама Арбанаса на Косову и у Метохији⁶. Ако неко од њих од своје плате штогод и купи и тиме допринесе заједничком домаћинству, добро и јесте, али се то од њих не тражи. Пошто домаћинство има пољопривредну механизацију, понешто се привреди и тако што се другима чине услуге својим машинама.

Родитељи, још у снази, и даље се својски труде да што више помогну, ураде, привреде. Настоје да синовима (и унучадима) оставе што ширу и бољу основу за даљи развој заједничког домаћинства, или (када до деобе, као природног процеса, буде дошло) будућих делова његових. Већ сада једним делом ова задруга живи и предвојено: у селу и Беранама.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

До пре коју деценију у беранском крају домаћинском кућом сматрана је она која је имала нешто више (можда и боље) земље, јаке волове, ухрањена коња, буљук оваца. Разуме се, и бољу кућу, по могућности каменом озидану. Данас домаћинстава са таквим вредностима и садржајем овамо више нема. Ако неко и има добру земљу, њу треба обрађивати. А млади више неће радо земљу да раде. Успехом нечијим и срећом сматра се да се заврши каква школа или уопште добије неко место где се прима "плата". То је сада као неки општи идеал.

Наш кооперант нема ни коња ни волова. Негдашњи буљук оваца свео је на неколико грла: колико "да се нађе, за трошак". Али, он се вештим и смишљеним спајањем ранијег начина обраде земље и држања стоке благовремено определио за модернији и уноснији облик сточарења. И ово друго (држање расних крава), као лакше и сигурније, вре-

⁶ А. Морина, *Велике породичне задруге на Косову*, Земља и људи 24, Београд 1974, с. 86; М. Марковић, *Relativno duže održavanje porodičnih zadruga u Albanaca na Kosovu*, Sociologija sela 43, Zagreb 1974, 97. Наиме, код Арбанаса Метохије сматра се "задругарским" да лична зарада (па и плата), нарочито самаца, иде у задружну или кућевну касу (М. Барјактаровић, *О једној савременој арбанашкој породичној задрузи*, Гласник Етнографског музеја у Београду 39-40, Београд 1976, 206).

меном је сасвим превагнуло. Производи робу која се увек тражи (и одмах плаћа). Иако недовољно дисциплинован у држању ових крава (а што у ствари значи и на своју штету), он је за последњих двадесетак година израстао у несумњиво стабилног и успешног правог новог газду и домаћина. Последњих година успеху овог домаћинства допринела је и његова нарасла породица, односно породична задруга.

Да се опет исплати држање расних крава (разуме се, ко за то има услова), и то данас, када је особито млађи свет са села некако масовно кренуо ка граду и на непољопривредна занимања, најбољи је доказ да наш кооперант, као ни остали из његова села, не намерава да престане да се бави овим пословом. Напротив, настоји и да повећа број крава. Тренутно има шест музара и неколико јунади.

У кућама коопераната, као некој врсти нових домаћинстава са обавезним и свакодневним радом и кретањем, и то у току целе године, жене су се трудиле, и такмичиле, да науче која ће боље и лепше "по варошки" умети да спреми храну. И зимницу. И колико се данашњи начин живљења у кући нашег кооперанта разликује од других у селу, или и граду, јесте то да се у њој оскудица ни у чему не осећа.

При крају, ако и само на основу овог конкретног примера као поновног јављања и раста једне породичне задруге (а с обзиром на разна тумачења постанка и порекла оваквих домаћинстава) смемо да тврдимо да је основни мотив настајања и трајања оваквих домаћинстава био економски. У прошлости био је важан разлог њихова постојања свакако и друштвени (заштита). Код нашег кооперанта, поред економских узрока, несумњива је и међусобна љубав и слога чланова ове заједнице. А не постоји никакав разлог због којег се и јетрве, као несродна лица која су се у њој нашла, не би слагале у оваквом домаћинству, у коме је истински свима добро. Уза све ово додајемо да је Саво веома рано остао без оца и да је растао и стварао своју породицу у оквиру кућне заједнице са стрицем и његовом породицом. А то значи да су не само он већ и чланови његове уже породице једно време живели у кућној задрузи.

Да ли је данас, у време савремене цивилизације и израженог индивидуализма, појава једног већ превазиђеног облика домаћинства у основи својој и враћање у прошлост?⁷ Није. У прошлости породичне задруге често су и економски и друштвено биле принуђене на заједништво

⁷ Милан Шуфлај је за новије (он каже "терцијарно") настајање племена у северној Арбанији и Црној Гори, тврдио да је настало по доласку Турака, када су се сточарске групе, или организације катуна, спустиле у жупе па и овима натурале родовске односе као основу стварања племена (М. Sufflay, *Срби и Арбанаси*, Београд 1925, 59). Герхард Геземан је то прихватио, па каже да је то у ствари било враћање на "првобитне форме" друштвеног живљења да би се одржало (Г. Геземан, *Чојсџиво и јунашијиво сџарих Црногораца*, Цетиње 1968, 48).

рада и живљења. У неразвијеним условима и са већим наталитетом задружни живот је пружао свима какву-такву заштиту и сигурност. Међутим, у њима је, сасвим природно, морало бити и међусобних неслагања, нетрпеливости, ограничавања, противуречности. Али, зарад општих и личних интереса морало је и да се ћути и да се трпи. Плашили су се људи инокоштине, па се и говорило: "Инокоштина готова сиромаштина".

Садашња пак задруга Сава Шћекића споља гледано посве је слична ранијим кућевним заједницама. Садржински и узрочно она је и нешто другачија. Заправо уз помоћ једног савременог, специјализованог и уноснијег начина привређивања омогућено је и бројнијем домаћинству да лакше живи. Модерна цивилизација (како се каже потрошачког друштва) је раније породичне односе, а утолико пре задружне, изразбијала и њене чланове увелико удаљила и отуђила једне од других. У овом нашем случају до заједничког живљења и јединственог домаћинства дошло је спонтаним растом прво чланова једне, а потом и природним изницањем и гранањем и нових породица из ове прве. И све је то било сразмерно брзо, и без икакве принуде⁸ и ичијег трпљења. Али, било је то уз помоћ олакшаног и продуктивнијег облика рада, као и узајамних и разумљивих интереса⁹. Штавише, све је ово текло, и тече, уз традиционално топле сродничке везе и односе (родитеља према деци и обратно, и узајамне љубави између браће). Једном речи, овде је бар за сада, превагнуло заједништво (интереса и љубави) над индивидуализмом и инокоштином.

⁸ Раније девојку нису питали за ког момка ће да је дају. Старији су је једноставно "давали". Жене у кући мало о чему су питане или слушане.

⁹ У приморју, конкретно у улцињском крају, нови и лакши облик "привређивања (добит од туризма и туриста) другачије је деловао на затечене патријархалне породичне односе (М. Пурић, *Туризам један од чинилаца раслојавања патријархалне породице на примеру Улциња*, Предмет и метод изучавања патријархалних заједница у Југославији, ЦАНУ 7, Титоград 1981).

